

Г.В. БАЧИНСЬКА
(Тернопіль)

**ПРИЗВИЩА ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ПОЛЬЩІ
НА ТЕРНОПІЛЬЩИНУ, УТВОРЕНІ
ВІД ЧОЛОВІЧИХ ХРИСТИЯНСЬКИХ ІМЕН**

УДК 811.161.2'373.232.1

Бачинська Г.В. Прізвища переселенців з Польщі на Тернопільщину, утворені від чоловічих християнських імен; 8 стор.; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано чоловічі християнські імена, які лежать в основах досліджуваних прізвищ. В основах аналізованих антропонімів представлені повні християнські чоловічі імена, усічені, суфіксальні і усічено-суфіксальні чоловічі імена.

Ключові слова: Антропонім, апелятив, прізвище, ім'я.

Resume. The surnames of migrators from Poland to Ternopillya originated from proper male and female Christian names analyzed. These anthroponyms are motivated by different structural types of Christian names.

Key words: anthroponym, appellative, surname, name.

Основну роль в утворенні прізвищ українців-переселенців на Тернопільщину відіграли церковно-християнські власні імена, оскільки саме вони в час становлення українських прізвищ (кінець XVIII – початок XIX ст.) повсюдно вживалися у функції хрещених імен, а нерідко й виконували роль прізвищевих назв. Загальновідомим є той факт, що не всі імена, поміщені у християнських святцях, однаково поширені у побуті, окремі наведені там імена взагалі не були вживані [9].

Серед досліджуваних антропонімів зафіксовано 1404 прізвищ, основи яких фіксують власні особові імена.

Як і на інших досліджуваних територіях України, при творенні українських прізвищ Закерзоння використовувалися в основному чоловічі імена. Загальна кількість чоловічих імен, закладених в основах аналізованих нами прізвищ, складає 250 одиниць.

На відміну від інших територій, де в основах відображені переважно імена православного календаря, антропоніми Закерзоння фіксують в своїх основах і ряд імен католицького календаря. Це пояснюється, по-перше, тим, що названа територія – це етнічне українсько-польське пограниччя, а по-друге, специфікою історичного і культурного розвитку названого регіону. Вплив католицизму на формування іменника відбувався у двох напрямках: а) у використанні власне католицьких імен; б) у використанні специфічних католицьких варіантів християнських імен.

Значно продуктивнішими в основах досліджуваних прізвищ виявилися імена православного календаря. Від 237 імен названого типу утворено 1354 прізвищ переселенців.

У прізвищах переселенців Тернопільщини чоловічі православні канонічні імена відобразилися таким чином: *Іван* (63) (у дужках подаємо кількість прізвищ, утворених від конкретного імені та його структурних варіантів), *Федір* (41), *Григорій* (38), *Михайло* (34), *Петро* (26), *Василь* (24), *Матвій* (23), *Семен* (22), *Степан* (27), *Павло* (18), *Антон* (17), *Андрій* (13), *Сава* (16), *Прокіп* (12), *Хома* (12), *Зеновій* (11), *Лев* (10), *Юрій* (10), *Потан* (10), *Гаврило* (9).

Менш поширеними на території Закерзоння були імена: *Адам* (8), *Клим* (7), *Онисим* (7), *Пилип* (6), *Марко* (6), *Данило* (5), *Сидір* (5), *Кіндрат* (4), *Нестор* (4), *Абрам* (3), *Тарас* (3), *Якуб* (3), *Терентій* (3), *Ярохтей* (3).

Від імен *Август*, *Євген*, *Касіян*, *Кирило*, *Лавро*, *Макар*, *Мирон*, *Мойсей*, *Самійло*, *Сидір*, *Северин*, *Серафим*, *Устин* утворено всього по 1-2 прізвища. Варто зауважити, що в основах кількох досліджуваних нами прізвищ знайшли своє відображення й імена старі, рідковживані в загальноукраїнському іменнику. Стосовно аналогічного явища в російській антропонімії О.Сулова зауважує, що рідковживані імена настільки відрізняються від частовживаних (традиційних), що на перший погляд співвідносяться з іншими реаліями [6, с. 257]. Імена *Йордан*, *Корнут*, *Марцел*, *Пилат*, *Сим*, *Філат*, *Ясон* представляють по одному прізвищу.

Антропонімікон переселенців показує, що найбільше прізвищ дали імена з розгалуженою варіантністю. Так, від імені *Адам* і його варіантів утворено 8 прізвищ (*Адамів*, *Адамкевич*, *Адамко*, *Адамус*, *Адамчак*, *Адамчук*, *Адамцьо*, *Адам'як*); від імені *Яків* і його варіантів – 16 (*Яцевич*, *Яценник*, *Яценко*, *Яценяк*, *Яцецько*, *Яцецько*, *Ячечко*, *Ячик*, *Яцило*, *Яциняк*, *Яцишин*, *Яциха*, *Яців*, *Яцула*, *Яцьків*, *Яцько*); від імені *Антон* і його варіантів – 17 (*Антон*, *Антонишин*, *Антонів*, *Антонівський*, *Антоній*, *Антонік*, *Антонов*, *Антончак*, *Антонюк*, *Антосик*, *Антосюк*, *Антоков*, *Антошин*, *Антошік*, *Антошків*, *Антошкин*, *Антошко*); від імені *Михайло* і його варіантів – 34.

Деякі прізвища переселенців свідчать про їх іншомовне походження. Найчастіше вони належать до польських, угорських, румунських, єврейських та інших запозичень.

Польськими варіантами мотивовані прізвища: *Юзвишин*, *Юзефович*, *Юзко*, *Юзя* (від *Юзеф*); *Ян*, *Янда*, *Яник*, *Яницький* (від *Ян*); *Якубець*, *Якубович*, *Якуб'як* (від *Якуб*); *Міхалик*, *Міхалко* (від *Міхал*); *Базилевич*, *Базюк*, *Базилевський* (від *Базиль*); *Бартошко*, *Бартко*, *Бартошек*, *Барчишок*, *Барчишин* (від *Бартоломей*); *Блажковська*, *Блажняк*, *Блащук* (від *Блажей*);

Ваверчак, Вавренюк, Ваврин, Ваврикевич (від Вавржинец); *Томків, Томцьо, Томчак* (від Томаш). Усього ми виявили 18 польських імен, які стали основою для утворення 111 прізвищ.

Найімовірніше, з румунського іменника походять особові назви, що є базою для прізвищ *Грега* (пор. рум. Grigorie [Const., 71]), *Габура* (пор. рум. Gabur < Gabri [Const., 61]); *Йонко* (пор. рум. Ion [Const., 81]); *Пецо, Пецух* (пор. рум. Pecі [Const., 131]); *Кіц, Кіцак* < Chitta [Const., 53]; *Коруц* (< Микола [Const., 35]); *Шеленило* (< Шелеп = Пилип [Const., 57]).

Угорські варіанти імен зафіксовані у прізвищах: *Дзюрзевич, Дзюркевич, Дзюрко, Мигаль, Мигальо, Мікльош, Мікула, Ференц*.

Єврейські варіанти імен засвідчені у прізвищах переселенців: *Лейбин* (< Ляйб); *Мойхер; Фойдер; Мошан* (< Мойша); *Шмілек* (< Шміль < Шмоль). На думку Ю.Редька, “це не були прізвища асимільованих серед українців єврейських родин. Євреї, як відомо, не мали прізвищ до кінця XVIII ст., а примушені до цього законом, приймали штучно утворені прізвища” [3, с. 23].

Німецькі варіанти імен засвідчені у прізвищах: *Ганс* (< Йоган) і, можливо, *Фрич, Фрицький* (< Фридрих).

Прізвища, утворені від імен іншомовного походження, показують, що на час їх творення на території Закерзоння були різні джерела для їх поповнення.

В основах відіменних прізвищ переселенців відображені імена: а) повні безсуфіксні; б) усічені; в) усічено-суфіксальні; г) суфіксальні.

Прізвища, утворені від повних варіантів імен, становлять 10% від усіх прізвищ, лексичною базою яких є чоловічі християнські імена. Під повними іменами розуміємо офіційні варіанти імен згідно зі словником власних імен людей.

Повні безсуфіксні імена на території Закерзоння неодноразово ставали прізвищами, не зазнаючи структурних змін: *Августин, Антон, Герасим, Гліб, Макар, Максим, Матвій, Микита, Михайло, Назар, Нестор, Оверко, Олег, Роман, Сава, Саламан, Самійло, Свирид, Северин, Семен, Сидір, Ярема, Ясон*.

Досліджуючи названий структурний тип прізвищ, Ю.К. Редько зауважує, що “поширені імена у функції прізвищ не зустрічаються, вони мало придатні як засіб відрізнення” [3, с. 12].

На думку П.П. Чучки, подібні прізвища з’явилися і функціонували не в ареалах побутування співзвучних імен, а, як правило, поза цим ареалом, іноді на досить значній відстані від них [8, с. 526].

Аналогічно і у наших матеріалах повні імена частіше виступають лексичною базою прізвищ, оформлених власне патронімами та

посесивними формантами, а також суфіксами *-ак (-як), -чак, -ук (-юк), -чук* та деякими іншими, однією з функцій яких було вираження патронімічності: *Адам'як, Адамчук, Адамів; Василюк, Васильчук, Василів; Гавриляк, Гаврилюк, Гаврильчук, Гаврилов; Денисевич, Денисюк; Іванюк, Іванчук, Іванович, Іванов.*

Процес скорочення імен, відмічає О.В. Суперанська, властивий усім індоєвропейським мовам.

Імена, що лежать в основах прізвищ переселенців, утворилися різними способами усічення: апокопою, афезою і синкопою. Термін “усічення” на позначення цього процесу вперше був ужитий у працях В.Сімовича та Л.Л. Гумецької [5;1]. Механізм творення таких варіантів ґрунтовно висвітлений у працях П.П. Чучки та Р.Й. Керсти [10; 7].

На досліджуваній території усічені чоловічі імена представлені у таких структурних моделях:

1) чисті усічені імена, які перетворилися у прізвища;

2) чисті усічені імена, які служать твірними основами патронімічних, посесивних і відандронімічних дериватів

Чисті усічені імена рідко перетворювалися у прізвища. У наших матеріалах є 40 прізвищ, в основах яких засвідчені усі типи усічення імен.

Варіанти імен, що виникли в результаті апокопи, засвідчені в прізвищах: *Гарас* (< Герасим); *Зень* (< Зеновій); *Кузь* (< Кузьма); *Сис* (< Сиса); *Федь* (< Федір); *Юр* (< Юрій); *Клим* (< Климентій).

Варіанти імен з усіченим початковим звуком чи складом знаходимо в прізвищах: *Ван* (< Іван); *Гнат* (< Ігнат); *Кита* (< Микита); *Сай* (< Ісай); *Сак* (< Ісак); *Фрей* (< Онуфрей).

Випадання окремого звука чи навіть складу в середині імені бачимо в основах відіменних прізвищ: *Купрян* (< Купріян); *Логін* (< Логвін); *Саміло* (< Самійло); *Сим* (< Серафим).

По-різному можна трактувати іменний варіант *Лесь*: 1) як утворення внаслідок афези *Лесь* < *Олесь* < *Олексій*, 2) як утворення внаслідок афези, апокопи та синкопи одночасно *Лесь* (< *Олексій* або *Олександр*). Подібно по-різному можна кваліфікувати й утворення імені *Стах*: як результат апокопи *Стах* < *Стахій* або ж апокопи і афези одночасно: *Стах* < *Стахій* < *Євстахій*.

Як і на інших досліджуваних територіях, на Закарпатті в основах прізвищ нерідко виступають усічені варіанти власних імен з фіналлю *-'о*: *Беньо*, *Гнат'ю*, *Дан'ю*, *Зеньо*, *Кузьо*, *Мак'ю*, *Сеньо*, *Фед'ю*, *Юзьо*. Аналізуючи ці прізвища, ми не знаємо, чи представлені в їх основах скорочені варіанти імен були нейтральними щодо експресії, чи виражали демінутивність.

Усічені імена частіше виступали в основах вторинних прізвищ: *Ананевич* (< Ананій), *Даньчак* (< Данько < Данило або Богдан), *Кузяк* (< Кузь < Кузьма), *Лесюк* (< Лесь < Олексій), *Федак*, *Федюк* (< Федь < Федір).

Загальна кількість усічених імен, які стали твірними основами прізвищ переселенців, – 75.

Суфіксальні і усічено-суфіксальні імена в основах прізвищ переселенців ілюструють найрізноманітніші антропонімні суфікси та різні способи їх поєднання з різними іменними основами – повними, усіченими, усічено-суфіксальними.

Усічено-суфіксальними, за П.П. Чучкою, вважаємо варіанти імен, де суфікс додається до такої частини імені, яка як реальне ім'я самостійно не функціонує, а становить собою структуру відкритого складу основи чи навіть один звук повного імені [10, с. 88]. Цю думку пізніше підтримала і Р.Й. Керста [7, с. 91]. Аналіз варіантів християнських імен в основах прізвищ переселенців дає можливість твердити, що найпродуктивнішими формантами при творенні суфіксальних та усічено-суфіксальних варіантів імен були суфікси з елементами *-к-*, *-ц-*, *-х-*, *-с-*, *-ш-*.

Іменні основи з суфіксальним елементом -к-. Для української антропонімії – історичної і сучасної – характерними є деривати з суфіксами, що містять елемент *-к-*. Дослідниця української актової мови Л.Л. Гумецька, відзначаючи значну продуктивність особових назв з суфіксом *-к-* в XIV-XV ст., пише, що демінутивно-експресивний за походженням суфікс *-к-*, який часто поєднувався з іншими суфіксальними морфемами, уже в староукраїнську добу втратив своє первинне демінутивне значення, а також похідне експресивне і перетворився на нейтральний структурний формант особових назв, що особливо помітне на прикладі двоосновних слов'янських особових назв і церковних імен [1, с. 13]. Найбільш продуктивною є група іменних основ з суфіксом *-к-о*.

Суфікс *-к-о* в апеллятивній лексиці української мови не належить до продуктивних. Він міг вживатися при прикметникових і дієслівних основах “на означення носія певної властивості, чинності: глушко, білко, крутько...” [4, с. 126]. В антропонімії цей формант виступає як один з найпродуктивніших. У наших матеріалах суфікс *-к-о* приєднувався до повних, усічених (самостійних і несамостійних), усічено-суфіксальних основ: *Гнатко*, *Захарко*, *Іванко*, *Романко*; *Бартко*, *Вітко*, *Демко*, *Зінко*, *Климко*. У деяких основах *-к-о* виступає у складі поліморфемних суфіксів *-аш-ко*, *-оч-ко*, *-ис-ко*, *-уш-ко*, *-ич-ко*: *Петрашко*, *Василашко*; *Петрочко*, *Савочко*; *Костиско*; *Дмитрушко*, *Іванушко*, *Павлюшко*; *Петричко*, *Іваничко*. Суфікс *-к-а* був малопродуктивним, приєднувався переважно до чоловічих імен на *-а*: *Лучка*, *Савка*, *Хомка*.

Активними в процесі творення варіантів імен були суфікси **-ик/-чик**. На думку П.П. Чучки, ці форманти вживаються з тими ж основами, що й суфікс **-к-о**. Однак суфікс **-чик** не міг додаватися до основ, які у фіналі мають дві приголосні [10, с. 62]. Вищезгадані форманти представлені в іменних основах таких прізвищ: *Васик, Грицик, Демчик, Ірик, Костик, Луцик, Юрчик* та ін. Відтінок здрібності в утвореннях такого типу відчутніший, ніж в утвореннях із суфіксом **-к-о**. Декілька прізвищ співвідносяться з іменами, до складу яких входять форманти **-еч-ко (-ич-ко)**, **-оч-ко**: *Ілечко, Лесичко, Севочко, Федечко*.

Усічено-суфіксальні варіанти з суфіксом **-ц (-ц')**, переважно є структурою типу відкритий склад + суфікс **-ц(-ц')** + інший суфікс: *Вацько (<Василь), Кец (<Кесарій), Процик (<Прокіп), Яццо (<Яків)*. Прізвища *Гриць, Луць, Проць, Стець* легко співвідносяться з усічено-суфіксальними варіантами імен *Григорій, Лука, Прокіп, Степан*. Але таких прізвищ маємо небагато. Частіше прізвищами ставали усічено-суфіксальні варіанти імен, оформлені суфіксом **-ц'-о**: *Кунцьо, Купцьо, Панцьо, Фецьо, Мицьо, Демцьо*.

Іменні основи з суфіксальним елементом -х-. Усічено-суфіксальні варіанти імен з суфіксом **-х**, як у староукраїнській мові, так і в усіх слов'янських мовах, належить до продуктивних [2, с. 95].

Суфікс **-х** приєднувався до усічених несамотійних основ: *Вах, Гах, Лех, Мах, Сех, Терех* (від імен Василь, Гаврило, Леонід, Матвій, Семен, Терентій).

Малочисельною є група прізвищ, в основі яких виступають імена з суфіксом **-ух**, що поєднувався з повними, усіченими і усічено-суфіксальними основами: *Андрух, Ванух, Грицух* (від імен Андрій, Іван, Григорій). На думку Ю.К. Редька, цей формант є засобом вираження згрубілості [3, с. 160].

Утворення з малопродуктивними суфіксами. До малопродуктивних зараховуємо суфікси **-ад, -уд, -уз, -уг-а, -ут, -ут-а, -ит-а, -д-а**, які засвідчені лише в основах одного або двох прізвищ: *Балита (<Балтазар), Ваньуга (<Ван<Іван), Васюта (<Василь), Вахад (<Вахтисій), Габуда і Габуза (<Габріел), Іванда (<Іван), Пацута (<Пац<Пантелеймон), Янда (<Ян)*.

Таким чином, аналіз іменних основ прізвищ українців-переселенців дає можливість встановити не тільки різну структуру імен, які ставали твірними основами прізвищ, а й способи словотворення та дериваційні ресурси, що використовувалися для їх утворення. Структурний аналіз іменних основ прізвищ переселенців показує, що цілий ряд імен мали більше 10 словотвірних варіантів, що не завжди можна було простежити, аналізуючи іменник переселенців, оскільки імена там подаються переважно в офіційній повній формі.

Відповідно і кількість прізвищ, утворених від іменних дериватів різного типу, є набагато більша, ніж тих, лексичною базою яких були повні, офіційні імена (1150 і 130).

В основах прізвищ переселенців відображено близько 250 християнських чоловічих імен. Точну кількість їх визначити не вдається, оскільки окремі усічені і усічено-суфіксальні варіанти можуть мати неоднозначну мотивацію, тобто їх можна виводити від різних християнських імен, або й від слов'янських автохтонних імен.

Література:

1. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
2. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К.: Наукова думка, 1984. – 152 с.
3. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наукова думка, 1966. – 214 с.
4. Сенів М.І. Основні способи і засоби ідентифікації жінки в писемних пам'ятках української мови XIV–XVII ст. // З історії української лексикології. – К.: Наукова думка, 1980. – С.160–199.
5. Сімович В.І. Українські прізвища з хресних імен // Василь Сімович. Українське мовознавство: розвідки й статті. Т.2. / Упорядник Ю. Шевельов. – Українські студії Оттавського університету. – № 6. – 1984. – С.198–202.
6. Сулова А.В. Старые календарные имена в современном русском языке // Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1979. – С.255–261.
7. Фаріон І.Д. До джерел імен українців // Українська пропріальна лексика. – Київ: "Кий", 2000. – С.163–169.
8. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.
9. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття : рукопис дис. ... доктора філол. наук. – Ужгород, 1969. – 978 с.
10. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена: Конспект лекцій. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1970. – 102 с.